

MAREK ŁAWRESZUK

Katedra Teologii Prawosławnej, Uniwersytet w Białymstoku

Wychowanie do postawy dialogu w katechezie Kościoła prawosławnego

Education to the Attitude of Dialogue in Catechesis of the Orthodox Church

Abstract

The article focuses on showing the basics of education to the dialogue present in the Orthodox catechesis carried out in the schools and catechetical-pastoral activities undertaken in the framework of parish communities and church organizations. Of the many issues taken in catechesis, we focus on the elements of upbringing and education aimed at interreligious dialogue. Conclusions focus on the justification of actions undertaken in the Orthodox Church towards education to the attitude of dialogue.

Keywords: The Orthodox Church, catechesis, dialogue, education, attitude of dialogue.

Streszczenie

Artykuł skupia się na ukazaniu wychowania do postawy dialogu obecnego w katechezie prawosławnej prowadzonej w szkołach oraz w działalności katechetyczno-duszpasterskiej realizowanej w ramach wspólnot parafialnych i organizacji cerkiewnych. Spośród wielu podejmowanych w katechezie zagadnień, uwzględniono elementy wychowawcze i edukacyjne ukierunkowane na dialog międzyreligijny. Wnioski skupiają się na uzasadnieniu podejmowanych w Kościele prawosławnym działań w kierunku wychowania do postawy dialogu.

Słowa kluczowe: Kościół prawosławny, katecheza, dialog, wychowanie, postawa dialogu.

Powrót nauczania religii do polskich szkół nastąpił w 1990 r. Z perspektywy 25 lat Kościół prawosławny dokonał oceny kierunku i jakości zmian w katechezie prowadzonej w szkołach. W oparciu o opracowaną w tym okresie metodologię nauczania religii prawosławnej w szkołach, programy nauczania i podstawy programowe możemy wskazać na priorytetowe cele i treści kształcenia. W niniejszym artykule, spośród wielu podejmowanych w katechezie zagadnień, skupimy się na elementach wychowawczych i edukacyjnych ukierunkowanych na dialog

międzyreligijny. Temat zostanie pogłębiony o działania katechetyczno-wychowawcze, które nie są realizowane bezpośrednio w szkole, aczkolwiek angażują katechetów i są skierowane również do uczniów, którzy uczestniczą w nauce religii w szkole.

1. Wychowanie do postawy dialogu w świetle aktualnych programów nauczania i podstaw programowych

Sobór Biskupów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w 2012 r. zatwierdził *Podstawę programową i program nauczania religii prawosławnej* opracowane przez zespół ekspercki pod kierunkiem bp. prof. dr. hab. Jerzego Pańkowskiego. Dokument ten został opracowany na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 8 czerwca 2009 r. (Dz. U. nr 89, poz. 730). *Podstawa programowa*, określając cele, zadania oraz wskazując odpowiadające im treści nauczania, stanowi źródło w poszukiwaniach postawy dialogu¹.

W poszczególnych blokach programowych ujęte zostały przewidywane akcenty, jakie powinny się znaleźć w tematach lekcji oraz stanowić źródło dla merytorycznej pracy nad podręcznikami. Wyszczególniając poszczególne etapy edukacji, celem podstawy programowej jest wskazanie uczniowi drogi do Boga. Treści materiału są także dostosowane do możliwości ucznia i jego poziomu rozwoju duchowego. Celem nauczania jest edukacja religijna, w której nacisk położony jest na kwestie wychowawcze². Na każdym z etapów kształcenia zauważalne są cele i zadania związane z wychowaniem do postawy dialogu.

1.1. Wychowanie przedszkolne

Pierwszy kontakt z nauką religii prawosławnej to okres wychowania przedszkolnego. Priorytetowym celem kształcenia, na który wskazuje *Podstawa programowa*, jest budowanie wiedzy o Bogu i wiary w Niego. Wśród głównych celów kształcenia jako jeden z czterech filarów wychowawczych okresu przedszkolnego wyznaczony jest także priorytet kształtowania świadomości bycia prawosławnym chrześcijaninem³.

¹ POLSKI AUTOKEFALICZNY KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY, *Podstawa programowa i program nauczania religii prawosławnej*, Warszawa 2012, 2, 29.

² *Tamże*, 29.

³ *Tamże*, 7.

Realizacja kolejnych tematów dotyczących świadomości bycia chrześcijaninem pobudza do wskazania różnic pomiędzy „ludźmi, którzy chodzą do cerkwi a tymi, którzy chodzą do kościoła”. Pierwsze zajęcia edukacji religijnej podkreślają w tym kontekście szacunek do bliźnich, odkrywając przy tym własną tożsamość⁴.

1.2. Szkoła podstawowa – I etap kształcenia

Pierwszy etap kształcenia w szkole podstawowej to nauczanie zintegrowane w klasach I–III. Na tym etapie wyszczególnić możemy jeden z trzech głównych celów kształcenia: „kształtowanie u uczniów podstaw niezbędnych do funkcjonowania ucznia jako wiernego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego”⁵. W tym okresie działania katechetyczne podejmują kwestię obserwacji różnic religijnych i ich wyjaśniania w duchu tolerancji i miłości bliźniego. Szczególnie w aspekcie Pierwszych Komunii uczniów wyznania rzymskokatolickiego prawosławna katecheza wyjaśnia zarówno elementy wspólne, tj. znaczenie życia sakramentalnego, jak i elementy rozbieżne – moment pierwszego przystąpienia do sakramentu Eucharystii.

1.3. Szkoła podstawowa – II etap kształcenia

Wychowanie uczniów klas IV–VI szkół podstawowych na lekcjach religii koncentruje się na „kształtowaniu chrześcijańskich postaw wobec różnych sytuacji życiowych i zobowiązań moralnych”⁶.

Treści szczegółowe wśród zagadnień teologicznych koncentrują się na nauce Kościoła prawosławnego opartego na Symbolu Wiary. W blokach tematycznych pojawiają się wskazania różnic pomiędzy nauczaniem Kościoła prawosławnego i Kościoła rzymskokatolickiego⁷.

I i II etap kształcenia w szkole podstawowej to okres kształtowania elementarnej wiedzy religijnej. Szczególny nacisk w tym okresie jest położony na „formowanie poczucia własnej tożsamości zarówno wyznaniowej, jak i kulturowej”⁸.

⁴ *Tamże*, 42–43.

⁵ *Tamże*, 7.

⁶ *Tamże*, 9.

⁷ *Tamże*.

⁸ *Tamże*, 10.

1.4. Gimnazjum

Okres gimnazjalny wyznacza przed uczniem pięć głównych celów kształcenia, wśród których trzy dotyczą kwestii wychowania do postawy dialogu. Ogólne wymagania wskazują na: „kształtowanie właściwej postawy chrześcijańskiej poprzez uświadomienie, że prawdziwym źródłem wartości: miłości, dobra, sprawiedliwości jest Bóg”, „rozpoznawanie podstawowych wartości”, „poznanie dziedzictwa historycznego i kulturowego”⁹.

W gimnazjum uczniowie szczegółowo analizują zagadnienia związane z podziałem Kościoła. Wśród priorytetowych treści odnajdują wyjaśnienie przyczyn rozłamu chrześcijaństwa, uwzględniając uwarunkowania doktrynalne, historyczne i polityczne. Analiza treści prowadzi do ukazania skutków podziału¹⁰. Tematyka ekumeniczna rozwijana jest od ukazania przyczyn rozłamu i prowadzona w kolejnym bloku tematycznym: *Różnice dogmatyczne między Kościołem prawosławnym a Kościołem rzymskokatolickim*. Szczegółowe zagadnienia tego bloku to wskazanie zewnętrznych różnic w tradycjach obu Kościołów oraz wyjaśnienie podstawowych różnic dogmatycznych¹¹.

Powyższe tematy nie stanowią ostatecznego celu katechezy w gimnazjum, lecz jedynie przygotowanie do kolejnych treści kształcenia, zawartych w bloku *Zachowanie tożsamości wyznaniowej w kontekście ekumenicznego przesłania o miłości chrześcijańskiej*. Blok tematyczny wyszczególnia cztery szczegółowe treści kształcenia:

- omawia ewangeliczne przesłanie o miłości, wyjaśniając na czym powinien polegać ekumenizm życia codziennego,
- ukazuje przykłady historyczne i współczesne świadectwa wiernych Kościoła prawosławnego o swojej tożsamości religijnej,
- nauczanie o przygotowaniu kandydatów do roli rodziców chrzestnych,
- wymienia dopuszczalne granice uczestnictwa w życiu religijnym innych wyznań¹².

Nauka religii prawosławnej w gimnazjum po raz pierwszy koncentruje uczniów na problematyce ekumenicznej poszerzonej nie tylko o relacje z Kościołem rzymskokatolickim, lecz również z Kościołami protestanckimi. *Podstawa programowa* obliuguje katechetów do analizy treści związanych z reformacją. W bloku tematycznym *Reformacja* uczniowie poznają przyczyny rozłamu w Kościele rzymskokatolickim oraz wyjaśniają znaczenie i skutki tego wyda-

⁹ POLSKI AUTOKEFALICZNY KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY, *Podstawa programowa i program nauczania religii prawosławnej*, 10.

¹⁰ *Tamże*, 12.

¹¹ *Tamże*.

¹² *Tamże*.

rzenia¹³. Zestawienie nauczania Kościoła prawosławnego z doktryną Kościoła rzymskokatolickiego i Kościołów protestanckich została umiejscowiona w programie nauczania dla klasy II gimnazjum¹⁴.

Tematyka ostatniego działu pozwala ukazać i wyjaśnić różnice w nauczaniu Kościoła prawosławnego oraz innych Kościołów chrześcijańskich i stanowi tym samym fundament dla dalszej dyskusji na temat dialogu religijnego. Warto zwrócić uwagę na szczegółowość zagadnień przedstawionych w tym dziale, wśród których znajdziemy następujące tematy: omówienie głównych postanowień Soborów Powszechnych, wyjaśnienie różnic dogmatycznych związanych z *filioque*, nauczaniem o grzechu pierworodnym, Niepokalanym Poczęciu Matki Bożej, nieomylności i prymatu papieża oraz koncepcji czyśćca¹⁵.

Analizując programy nauczania należy wskazać, że na etapie gimnazjalnym katecheza koncentruje się na „umacnianiu świadomości religijnej uczniów ze szczególnym uwzględnieniem kontekstu historycznego, związanego z budowaniem silnego poczucia przynależności wspólnotowej”¹⁶. W tym szczególnym okresie, pomiędzy dwunastym a piętnastym rokiem życia, uczniowie otrzymują wsparcie wychowawcze, które z jednej strony wspomaga rozwój świadomości i wrażliwości, a z drugiej chroni przed kryzysem tożsamości i problemami zachwiania wiary.

1.5. Szkoły ponadgimnazjalne

Ostatni etap nauczania religii prawosławnej w szkole koncentruje się na nauczaniu dogmatycznym i kształtowaniu postaw chrześcijańskich. Wymagania ogólne akcentują przygotowanie do podejmowania samodzielnych decyzji w duchu nauczania Jezusa Chrystusa i Kościoła, kształtowania umiejętności modlitwy, zachowania tożsamości religijnej i wierności nauczaniu Kościoła a także umiejętności znalezienia się w sytuacji dialogu ze współczesnym światem¹⁷.

W bloku treści teologii dogmatycznej uczeń poznaje m.in. eklezjologię Kościoła prawosławnego i uzasadnia korelację wiary i rozumu¹⁸. Drugim kluczowym blokiem tematycznym jest teologia porównawcza. Rozbudowana tematyka kolejnych lekcji dotyczy m.in.: podziału i struktury religii, rozróżnienia konfesji chrześcijańskich oraz sekt, wskazania podstawowych wartości i zasad chrześcijańskich, ukazania różnic eklezjologicznych i dogmatycznych Kościoła prawo-

¹³ *Tamże*, 12–13.

¹⁴ *Tamże*, 31–32.

¹⁵ *Tamże*, 72.

¹⁶ *Tamże*, 14.

¹⁷ *Tamże*, 15.

¹⁸ *Tamże*, 16.

sławnego z głównymi wyznaniem chrześcijańskimi. Zwieńczeniem tematyki teologii porównawczej są tematy określające zakres działań ekumenicznych¹⁹. Tematyka eklezjologiczna i zagadnienia teologii porównawczej przyporządkowane zostały do programu klas III²⁰.

W nawiązaniu do głównych celów edukacji religijnej na etapie ponadgimnazjalnym ostatni blok tematów dotyczy życia chrześcijańskiego we współczesnym świecie. Zagadnienia antropologiczne i etyczne oraz ukazanie kierunku dalszego rozwoju rozpatrywane są w realiach świata współczesnego i z odniesieniem do pozycji Kościoła prawosławnego w Polsce jako Kościoła mniejszościowego o często diasporalnej strukturze²¹. Istotnym elementem, na który wskazują podstawa programowa i programy nauczania w klasach ponadgimnazjalnych, jest wsparcie procesu edukacyjnego przez uczestnictwo młodzieży w działalności różnych organizacji przykościelnych: bractw młodzieżowych, chórach, organizacjach sportowych i charytatywnych. Istotne jest wprowadzenie idei tej współpracy w założenia edukacyjne związane z prawosławną katechezą, co świadczy o priorytetowym traktowaniu tej formy wychowawczej²². Kolejnym elementem wspierającym, o którym wspominają wytyczne zapisane w *Podstawie programowej*, jest środowisko katechetyczne, które znów nie jest ograniczone jedynie do katechety i szkoły, ale angażuje także parafię i rodzinę. Wytyczne dotyczące współpracy zostały przedstawione w IX rozdziale dokumentu²³.

Podstawa programowa określa również zalecane warunki i sposób realizacji zadań, gdzie podkreśla m.in. konieczność nauczania miłości chrześcijańskiej i jej realizacji „w społeczeństwie, rodzinie i wewnątrz siebie”, „kształtowanie potrzeby świadczenia o Jezusie Chrystusie w duchu ewangelicznego przesłania Jego nauki i zbawczego dzieła” oraz naukę krytycznego spojrzenia na rzeczywistość i „wspomaganie w podejmowaniu decyzji zgodnych z nauką Kościoła”²⁴.

Ostatni etap szkolnej katechezy wyraźnie wskazuje na dążenie do formowania dojrzałej i świadomej wiary uczniów. Poprzez ukazanie fundamentów wiary opartych na działach teologii i Pisma Świętego²⁵, tematyka zajęć skupia się na zagadnieniach moralnych. Przedstawione wcześniej treści programowe

¹⁹ POLSKI AUTOKEFALICZNY KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY, *Podstawa programowa i program nauczania religii prawosławnej*, 16.

²⁰ *Tamże*, 32.

²¹ *Tamże*, 17.

²² *Tamże*, 33.

²³ *Tamże*, 40.

²⁴ *Tamże*, 18.

²⁵ *Tamże*, 73–74.

są konfrontowane z nauczaniem moralnym, skoncentrowanym na spójności i jedności myśli i działań, wiary i uczynków. Szczególny nacisk kładzie się na poznanie takich pojęć, jak: odpowiedzialność prawosławnego chrześcijanina, chrześcijańskie wartości, relacje z drugim człowiekiem, Cerkiew i jej błogosławiona pomoc człowiekowi²⁶. Kolejny krok w procesie katechezy to praktyczne zastosowanie opanowanych treści w kolejnym dziale programowym: *Kościół prawosławny wobec problemów współczesnego świata*. Prezentowane treści są bowiem przedstawiane w oparciu o przeanalizowane fundamenty wiary²⁷. W oparciu o dogmatykę, świadectwa Pisma Świętego i teologię moralną uczniowie skupiają się na tematach dotyczących wartości życia, zróżnicowania pomiędzy prawem Bożym a prawem świeckim, krytycznego spojrzenia na świat wirtualny i działalność mass mediów²⁸. W takim też duchu następuje analiza treści związanych ze współistnieniem prawosławia z innymi Kościołami chrześcijańskimi i w świecie ludzi wyznających odmienne wartości. Poprzez formowanie postawy odpowiedzialnego, w pełni chrześcijańskiego życia w rodzinie, Kościele i społeczeństwie, uczeń dotyka również kwestii zagadnień ekumenicznych²⁹.

Porównując treści dydaktyczne etapu ponadgimnazjalnego z etapem gimnazjalnym należy zauważyć tendencję do samodzielnej pracy ucznia, dyskusji w oparciu o przyswojone fundamenty wiary oraz dążenie do samookreślenia przy jednoczesnym rozwiązywaniu problemów związanych ze współistnieniem prawosławia w świecie wielu religii i zróżnicowanych systemów wartości.

2. Rozwój postawy dialogu poprzez dodatkowe działania edukacyjne

Treści ukierunkowane na dialog zewnętrzny, realizowane w ramach programów nauczania, nie są jedynymi elementami wychowania do postawy dialogu. Działalność katechizacyjna nie ogranicza się jedynie do zajęć szkolnych, ale wkracza również w sferę parafialną, społeczną i rodzinną. Poniżej skupię się na wybranych elementach takiej katechezy, które koncentrują się na edukacji i wychowaniu do postawy dialogu oraz mają charakter ogólnopolski. Podsumowaniem tych działań będzie również wskazanie pozostałych, lokalnych form katechetycznych.

²⁶ *Tamże*, 76.

²⁷ O. CLEMENT, *Prawda was wyzwoli. Rozmowy z patriarchą ekumenicznym Bartłomiejem I*, tłum. J. Dembska, M. Żurowska, Warszawa 1998, 184.

²⁸ POLSKI AUTOKEFALICZNY KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY, *Podstawa programowa i program nauczania religii prawosławnej*, 77.

²⁹ *Tamże*, 82.

2.1. Działalność charytatywna

Do ogólnokrajowych działań katechetyczno-duszpasterskich Kościoła prawosławnego, zorientowanych na wychowanie do postawy dialogu, należy zaliczyć działalność charytatywną prowadzoną w szkolnych i międzyszkolnych kołach Prawosławnego Ośrodka Miłosierdzia *Eleos*. Inspiratorami i koordynatorami kół są prawosławni katecheci. Grupy młodzieży angażują się w działalność ośrodka miłosierdzia i uczestniczą zarówno w organizowanych przez ośrodek projektach, pracują jako wolontariusze w placówkach wsparcia dziennego i świetlicach *Eleosu*, jak i sami organizują lokalne (szkolne) i ogólnopolskie akcje.

Charakter działalności ośrodka oraz prowadzone akcje jednoznacznie wskazują na edukację do postawy dialogu. Pierwszym dowodem na to stwierdzenie jest otwarty charakter prowadzonych akcji, które przede wszystkim skierowane są na osoby potrzebujące, bez faworyzowania ze względu na wiarę, wyznanie, status społeczny i inne faktory. Drugim dowodem jest nierozzerwalna współpraca *Eleosu* z rzymskokatolickim ośrodkiem miłosierdzia *Caritas* oraz Diakonią Polską, prowadzoną przez Kościół ewangelicko-augsburski. To właśnie współpraca trzech ośrodków miłosierdzia zaowocowała wspólnymi, ciągłymi i ogólnopolskimi programami, w które zaangażowani są prawosławni uczniowie. Wśród wielu z tych programów należy wymienić najbardziej znane: wielkanocna zbiórka żywności, „Świąteczna paczka”, „Podziel się posiłkiem”, wielkopostny dar serca, ekumeniczna skarbonka diakonijna „Wiara i miłosierdzie”³⁰, czy sprzedaż świec wigilijnych³¹.

Założenia współpracy diakonijnej są zorientowane na dialog i rozwój ducha ekumenicznego. Świadczą o tym organizowane regularnie konsultacje diakonijne Polskiej Rady Ekumenicznej. W konsultacjach tych aktywnie biorą udział wolontariusze szkolnych kół *Eleos*. W 2015 r. projekt współpracy został poszerzony o Fundację Dialog związaną z działalnością na rzecz uchodźców i emigrantów przebywających w białostockim ośrodku dla uchodźców³².

Zaangażowanie w działalność charytatywną wskazuje również na ekumeniczne zbliżenie, czego dowodem jest wciąż pogłębiająca się współpraca w ramach konfesyjnych ośrodków miłosierdzia. Efektem tych działań było powstanie pierwszego w Polsce wspólnego koła dwóch organizacji charytatywnych rzymskoka-

³⁰ M. LONDZIN, *Skarbonka diakonijna*, <http://diakonia.org.pl/materialy/dodatek-diakonijny/nr-12-luty-1998/sarbonka-diakonijna-2/> (22.10.2015).

³¹ *Wigilijne Dzieło Pomocy Dzieciom. Kup świecę i pomagaj*, <http://www.poranny.pl/wiadomosci/bialystok/art/5555310,wigilijne-dzielo-pomocy-dzieciom-kup-swiece-i-pomagaj,id,t.html> (22.10.2015).

³² M. MASALSKI, *Konsultacje diakonijne Białystok – Elk*, <http://eleos.pl/konsultacje-diakonijne-bialystok-elk/> (22.10.2015).

tolickiego *Caritas* i prawosławnego *Eleos*. Połączone koło powstało w 2011 r. w VI Liceum Ogólnokształcącym w Białymstoku, co jednak nie oznacza, że taka współpraca wcześniej nie była praktykowana. Organizatorzy i pomysłodawcy jednoznacznie stwierdzili, że „w szkole wolontariat ekumeniczny praktykowany jest od lat, bo wielu uczniów wyznania prawosławnego na co dzień współpracuje z *Caritas*, zaś katolicy działają także na rzecz *Eleos*”³³.

Kluczowe idee w działalności konfesyjnych ośrodków miłosierdzia i zaangażowaniu w nich młodzieży szkolnej skupiła w swojej wypowiedzi Bogumiła Maleszewska-Oksztol z *Caritas* Archidiecezji Białostockiej: „Ważne jest, aby uniknąć konkurowania w działaniu na rzecz osób potrzebujących. Wolontariat opiera się na wspólnych wartościach Kościoła prawosławnego i katolickiego: poszanowaniu godności człowieka i miłości bliźniego, jako zasadzie życia społecznego”³⁴. Na wymiar dialogu podejmowanych wspólnie akcji wskazuje również dyrektor *Eleosu*, Marek Masalski: „Nasza akcja ma też wymiar społeczny. Łączy wiernych trzech Kościołów wokół idei pomagania potrzebującym”³⁵.

Szkolna katecheza aktywizuje młodzież i ukierunkowuje ją do zaangażowania w działania szkolnych kół *Eleos*.

2.2. Promocja edukacji ekumenicznej

Do ogólnokrajowych działań katechetyczno-duszpasterskich Kościoła prawosławnego należy zaliczyć promocję edukacji ekumenicznej i wychowania do postawy dialogu realizowanych w ramach działalności Bractwa Młodzieży Prawosławnej, diecezjalnych centrów kultury i innych organizacji kościelnych.

Spośród wielu podejmowanych działań należy wskazać ukierunkowanie na wychowanie do postawy dialogu, prowadzone wspólnie przez Wydział Katechetyczny Diecezji Białostocko-Gdańskiej i Katedrę Teologii Prawosławnej, które razem organizują Olimpiadę Prawosławnej Wiedzy Religijnej, akredytowaną przez Ministra Edukacji Narodowej. W roku szkolnym 2014/2015 tematem olimpiady były „Elementy prawosławnej teologii porównawczej”. Poprzez propagowanie tematyki teologii porównawczej organizatorzy akcentowali potrzebę wzajemnego poznania i uzasadnienie podejmowania działań ekumenicznych, z jednoczesną troską o poznanie i zachowanie własnej tożsamości³⁶.

³³ *Białystok: Ekumeniczne szkolne koło Caritas-Eleos*, <http://gosc.pl/doc/1024153.Bialystok-Ekumeniczne-szkolne-kolo-CaritasEleos> (22.10.2015).

³⁴ *Tamże*.

³⁵ *Wigilijne Dzieło Pomocy Dzieciom. Kup świecę i pomagaj*.

³⁶ *Informacja o Olimpiadzie Prawosławnej Wiedzy Religijnej – edycja 2014/2015*, <http://prawoslawie.uwb.edu.pl/pl/cms/doc/index/id/2391> (27.10.2015).

Kolejnym przykładem praktycznej realizacji wychowania do postawy dialogu są organizowane cykliczne polsko-niemieckie kursy języka angielskiego w Cieplicach. Kursy językowe są efektem współpracy i dialogu Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego i Ewangelickiego Kościoła Środkowych Niemiec oraz przykładem praktycznej ekumenii, „która polega na wzajemnym poznawaniu się, szacunku i wymianie doświadczeń”³⁷.

3. Uzasadnienie podejmowania działań w kierunku wychowania do postawy dialogu

Ukierunkowanie katechezy w Cerkwi prawosławnej wynika z eklezjologii. Kościół i ludzie Kościoła są powołani do nauczania i świadomego podążania ku zbawieniu. Ta oczywistość nie wymaga dalszych wyjaśnień. Istotne jest jednak postrzeganie przez prawosławie tych zjawisk i tej realności, która znajduje się poza nią. Do tej sfery zaliczamy zarówno relacje prawosławia z otaczającym światem przyrody, nauki i techniki, jak też stosunek Kościoła prawosławnego do innych Kościołów chrześcijańskich, które pojawiły się w wyniku rozłamów i podziałów. W tej sferze (zewnętrznych relacji Kościoła prawosławnego) istotna jest myśl o miejscu i zależności Kościoła od zjawisk, które się dokonują poza nim. W duchu chrystologii IV Soboru Powszechnego Kościół prawosławny głosi, że błędne są jednostronne dążenia do „spirytualizmu średniowiecza, jak i faktycznego materializmu reformacji”, natomiast właściwym kierunkiem jest rozumienie społecznej działalności Kościoła w duchu dogmatu chalcedońskiego³⁸. Kościół więc nie może traktować zewnętrznej sfery jako całkowicie sobie obcej, a jej przejawów jako z natury grzesznych i tym samym oderwać się od otaczającego świata. Nie może również uznać świata zewnętrznego i jego potrzeb materialnych za wartości pierwotne i ostatecznie „jedynie w tym świecie”. Unikając oderwania od świata, a z drugiej strony zlania się z jego wartościami, prawosławna teologia podkreśla cel istnienia Kościoła jako nieustanną „jedność w Świętym Duchu”, przez co rozumie nie prosty fakt przyjęcia przez człowieka chrztu i innych sakramentów, ale także „szczególną wspólnotę chrześcijanina z Duchem Świętym”³⁹. Oznacza to, że chrześcijanin na tyle tworzy wspólnotę z Duchem Świętym i trwa w ciele Chrystusa, na ile spełnia przykazania i przez pokajanie oczyszcza swą duszę. Spełnienie przy-

³⁷ *Kurs języka angielskiego 2015*, <http://cieplice.cerkiew.pl/pl/cms/doc/index/id/4508> (27.10.2015).

³⁸ A. OSIPOW, *Droga rozumu w poszukiwaniu prawdy. Teologia zasadnicza*, Warszawa 2011, 100–101.

³⁹ *Tamże*, 101.

kazań jednoznacznie prowadzi do działań skierowanych na siebie, ale jednocześnie prowokuje do oddziaływania na zewnątrz, do przemiany, za przykładem eklezjalnego ciała Chrystusa i swoim własnym. Przykazanie miłości może być realizowane tylko wtedy, kiedy cały otaczający świat zostanie uznany jako stworzony przez Boga i godny przebóstwienia i przemiany, za którą człowiek wiary jest odpowiedzialny. W pasterskiej trosce Kościoła wyraża się więc wezwanie do troski o świat zewnętrzny, o przyrodę, o innych ludzi. W katechezie prawosławnej dokonuje się to poprzez odwoływanie się w tematyce zagadnień współczesnych do fundamentu ewangelicznego. Naturalnym było więc odwołanie się do tej teologicznej koncepcji zależności i odpowiedzialności za cały świat stworzony w programach nauczania religii prawosławnej. Jeśli jednak takie odwołania nie posiadałyby ewangelicznego kontekstu słów Chrystusa, byłyby zaledwie pustą formą. A. Osipow ostrzega wręcz: „Idea, zgodnie z którą działalność społeczna Kościoła zawsze i we wszystkich wypadkach jest realizowana z woli Ducha i nie zależy od stanu duchowego jej wykonawców, od ich motywów i celów, jest poważnym błędem”⁴⁰. Dlatego tematyka społeczna i dział tematyczny związany z ekumenią i wychowaniem do podstawy dialogu opierają się i podkreślają ich duchowy wymiar. Jest to, jak się powszechnie wyraża, oczywisty warunek wstępny, aczkolwiek doświadczenia współczesnego rozumienia np. działalności charytatywnej, realizowanej we wspólnotach kościelnych, pozwalają stwierdzić, że często dochodzi do takiego uproszczenia, że działania te stają się celem samym w sobie, bez jakiegokolwiek wskazania dalszej drogi, tj. dążenia do zbawienia. Podsumowaniem tej myśli niech staną się słowa A. Osipowa, który stwierdził: „Duch tworzy sobie formy. Jeśli po przyjęciu chrztu chrześcijanie pozostają w swym życiu poganami, to wszystko, co czynią, będzie przeniknięte pogańskimi treściami i ostatecznie okaże się bezowocne, a nawet szkodliwe, choćby było dokonywane w imieniu Kościoła. (...) Obecnie charakter działalności wielu Kościołów chrześcijańskich, zwłaszcza na Zachodzie, świadczy o głębokim upadku zainteresowań problemami życia duchowego i poświęcenie się wyłącznie tak zwanej działalności horyzontalnej, czyli świeckiej”⁴¹. W tym kontekście należy podkreślić, że katecheza prawosławna, mówiąc o zjawiskach pozakościelnych, rozpatruje je wszystkie w kontekście prawosławnej duchowości i teologicznego dziedzictwa. Rozłam Kościoła definiowany jest jednoznacznie jako tragedia i rana na organizmie Chrystusa, różnice dogmatyczne są jednoznacznie określane jako przeszkody w dążeniu do Boga i zjednoczeniu podzielonych chrześcijan, natomiast obowiązkiem wzajemnej miłości, wsparcia i zbliżenia wskazywany jest

⁴⁰ *Tamże*, 104.

⁴¹ *Tamże*, 105.

jako niezmienny cel życia człowieka wierzącego. Bułgakow uzupełnia te słowa wyjaśnieniem kierunku działań: „Prawosławie nie dąży do podporządkowania, a do pouczenia, poucza zaś, oprócz bezpośrednich wysiłków człowieka, Duch Boży żyjący w Kościele”⁴².

Zadania i cele prawosławnej katechezy koncentrują się, jak zauważa abp Jakub Kostiućzuk, nie tylko na edukacji, lecz także na wychowaniu i kształtowaniu światopoglądu⁴³. Priorytetem procesu katechezy staje się wychowanie świadomego i wierzącego człowieka, który jednocześnie jest w stanie określić własną tożsamość, jest świadomy swojej wiary i przekonań, a także potrafi realizować postawione przed nim zadania w duchu Ewangelii. Postawa dialogu nie wynika z dążeń partykularnych, lecz odwołuje się do fundamentu nauczania Kościoła, do słów Jezusa Chrystusa: „aby wszyscy stanowili jedno, jak Ty, Ojcze, we Mnie, a Ja w Tobie” (J 17,21). Historyczny podział Kościoła i związane z nim różnice dogmatyczne nie pozwalają przecież na sprzeniewierzenie się przykazaniu o dawaniu świadectwa. Stojące przed chrześcijaństwem wyzwania i problemy natury moralnej, zmuszają do „wspólnego świadectwa” oraz zachowania dziedzictwa i zasad chrześcijańskiego życia⁴⁴. Zadania Kościoła są więc realizowane również poprzez katechezę. Zgodnie ze słowami abp. Jakuba Kostiućzuka, „współpraca Kościoła w ważnych kwestiach moralnych dotyczących ludzkości, współczesnego świata oraz troska o przyszłość i charakter następnych pokoleń mogą nas uczyć dialogu we wzajemnym szacunku i zrozumieniu”⁴⁵. W ten sposób wychowanie do postawy dialogu staje się ważnym i niezbędnym krokiem na drodze do konstruktywnego dialogu ekumenicznego w kwestiach dogmatycznych.

W koncepcji edukacji religijnej Kościoła prawosławnego powyższe stwierdzenie o konieczności zbliżenia poprzez rozwiązanie problemów dogmatycznych oparte jest na misji Kościoła w świecie. Misja ta nie zawiera się przecież w „dobrych, pozytywnych działaniach” rozpatrywanych jako samodzielne, czy dokonywanych w zgodzie ze świeckimi zasadami, lecz w działaniach ku pożytkowi duchowemu i ewangelizacji świata. W analizowanym przez nas zagadnieniu Kościół prawosławny jednoznacznie dąży do uniknięcia „zlaicyzowania działalności chrześcijańskiej”, przed którą ostrzegają prawosławni teolodzy⁴⁶.

Wychowanie do postawy dialogu nie jest więc swobodnym, niewymuszonym działaniem, lecz jest koniecznym krokiem na drodze do realizacji powołania

⁴² S. BULGAKOW, *Prawosławie. Zarys nauki Kościoła prawosławnego*, tłum. H. Paprocki, Warszawa – Białystok 1992, 204.

⁴³ J. KOSTIUĆZUK, *Problem tożsamości szkoły*, w: TENŻE, *O tajemnicy zbawienia*, Białystok 2013.

⁴⁴ TENŻE, *Ekumenizm w dobie współczesnych wyznań*, w: TENŻE, *O tajemnicy zbawienia*.

⁴⁵ *Tamże*.

⁴⁶ A. OSIPOW, *Droga rozumu w poszukiwaniu prawdy*, 105–106; A. ХОМЯКОВ, Полное собрание сочинений, т. II, Москва 1886, 85.

chrześcijańskiego. Wierni nauczaniu Chrystusa nie mogą się zatrzymać, lecz – jak to opisał Georges Florovsky – muszą wspinać się górzystą drogą, ku przezwyciężeniu podziałów i własnych słabości⁴⁷. Postawa dialogu pozwala zbliżyć się i poznać. W wymiarze ekumenicznym staje się możliwością spotkania podzielonych chrześcijan.

Zagadnienia ekumeniczne analizowane są dwutorowo: poprzez poznanie historii i różnic pomiędzy wspólnotami chrześcijańskimi oraz poprzez ukazanie kierunku współczesnego ruchu ekumenicznego i dialogu Kościoła prawosławnego z innymi Kościołami chrześcijańskimi.

W rozwinięciu opisywanych działań podejmowanych przez Kościół prawosławny, a związanych z katechezą szkolną i pozaszkolną, rodzi się pytanie o porównanie skali działań podejmowanych przez różne Kościoły chrześcijańskie, a związanych w wychowaniem do postawy dialogu. Porównanie takie wymagałoby odrębnych badań, w których niniejszy artykuł może stać się źródłem informacji o działaniach Kościoła prawosławnego. Metodologia takich badań powinna jednak nie skupiać się na proporcjonalnej ocenie działań, lecz uwzględnić jeszcze jeden czynnik. Tym czynnikiem jest specyfika świadomości narodu polskiego, powszechnie zorientowana na tradycję rzymskokatolicką. Zarówno Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, jak i Kościoły protestanckie są Kościołami mniejszościowymi. Możemy powiedzieć, że zadania zorientowane na wychowanie do postawy dialogu stanowią dla tych wspólnot naturalny model działania, wypracowany w wyniku historycznego doświadczenia. W polskim systemie edukacji informacje o tradycjach rzymskokatolickich uczeń uzyskuje nie tylko na zajęciach religii, lecz również na lekcjach języka polskiego, historii czy wiedzy o społeczeństwie. Mówiąc kolokwialnie, nie sposób żyć w Polsce i nie znać najbardziej podstawowych tradycji i kultury duchowej Kościoła rzymskokatolickiego. W ten sposób uczniowie prawosławni i z innych Kościołów mniejszościowych w procesie edukacyjnym są ubogacani wiedzą o nauczaniu i historii Kościoła rzymskokatolickiego a zajęcia katechetyczne uzupełniają tę informacje o aspekt wychowawczy, podkreślający znaczenie dialogu, tolerancji i wzajemnego szacunku.

W aspekcie sugerowanych badań porównawczych nieśmiało sugeruję zaakcentowanie w projektach wychowawczych większej wrażliwości na obecność Kościołów mniejszościowych w Polsce. Ze względu na ich skalę zauważalny jest niedostatek powszechnej, chociażby powierzchownej świadomości o ich charakterze czy nauczaniu, co może stanowić przeszkodę w pracy nad wychowaniem do postawy dialogu.

⁴⁷ K. LEŚNIEWSKI, *Ekumenizm w czasie. Prawosławna wizja jedności w ujęciu Georges'a Florovsky'ego*, Lublin 1995, 36.

4. Wnioski

Kościół prawosławny w Polsce realizuje zadania edukacji i wychowania do postawy dialogu poprzez katechezę szkolną i działania organizacji i instytucji kościelnych. W swoich działaniach nie ogranicza się do teoretyzowania, lecz prowadzi również praktyczne działania na drodze ku zbliżeniu, kształtowaniu tożsamości wiernych i wspieraniu działań prospołecznych oraz ekumenicznych⁴⁸. W nawiązaniu do myśli Georges'a Florovsky'ego należy powiedzieć, iż w Polsce prawosławie jest w tej sytuacji na uprzywilejowanej pozycji. Florovsky stwierdził bowiem, że dążenie do działań ekumenicznych jest bardziej widoczne w sytuacji działań w warunkach misyjnych, „gdzie misjonarze zostali niejako zmuszeni do współpracy zarówno w sprawach kościelnych, jak i społecznych”⁴⁹. Sytuacja Kościoła prawosławnego w Polsce, jako Kościoła mniejszościowego, podobnie jak Kościołów protestanckich, może być przyrównana do warunków misyjnych. Trudności i problemy, które niejednokrotnie pojawiają się we współczesnym życiu politycznym i społecznym, w tej samej sytuacji stawiają również i Kościół rzymskokatolicki⁵⁰.

Działania prowadzące do wychowania do postawy dialogu stały się odpowiedzią na ekumeniczne współdziałanie Kościołów, co potwierdzają ustalenia konferencji „Dać duszę Europie. Misja i odpowiedzialność Kościołów” z 2006 r., zorganizowaną wspólnie przez Papieską Radę Kultury i Wydział Stosunków Zewnętrznych Patriarchatu Moskiewskiego⁵¹. Analogiczny wydzźwięk dla współpracy Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z Kościołami protestanckimi zauważalny jest z wniosków i działań będących efektem cyklicznych konsultacji z Ewangelickim Kościołem Środkowych Niemiec czy lokalną współpracą z Kościołami protestanckimi⁵². Szczególnie widocznym skutkiem tych konsultacji stały się regularne wymiany młodzieży, realizowane projekty kulturowe i społeczne, polsko-niemiecki kurs języka angielskiego⁵³, a także zintensyfikowanie międzykonfesyjnej działalności charytatywnej.

Podsumowaniem powyższych rozważań może więc stać się stwierdzenie, że współczesna sytuacja, w której znajdują się chrześcijanie, może jedynie przyspieszyć i zintensyfikować działania poszczególnych Kościołów do poszukiwa-

⁴⁸ J. CHARKIEWICZ, *Rozmowy o życiu i Cerkwi. Z metropolitą warszawskim i całej Polski Sawą rozmawia Jarosław Charkiewicz*, Warszawa 2013, 139.

⁴⁹ K. LEŚNIEWSKI, *Ekumenizm w czasie*, 36.

⁵⁰ T. ŚLIWA, *Dzieje podziałów i dążeń zjednoczeniowych*, w: W. HRYNIEWICZ, J.S. GAJEK, S.J. KOZA (red.), *Ku chrześcijaństwu jutra. Wprowadzenie do ekumenizmu*, Lublin 1996, 269nn.

⁵¹ J. KOSTIUCZUK, *Ekumenizm w dobie współczesnych wyzwań*, 166.

⁵² A. BIEROZA, *Partnerskie Konsultacje PAKP i EKM, Wittenberga 2013*, http://prawoslawnyordynariat.wp.mil.pl/pl/1_306.html (27.10.2015).

⁵³ *Kurs języka angielskiego 2015*.

nia drogi zbliżenia i współpracy, które nie będą możliwe bez wcześniejszego przygotowania poprzez wychowanie do postawy dialogu.

Bibliografia

- Białystok: Ekumeniczne szkolne koło Caritas-Eleos*, <http://gosc.pl/doc/1024153>. Białystok-Ekumeniczne-szkolne-koło-CaritasEleos (22.10.2015).
- BIEROZA A., *Partnerskie Konsultacje PAKP i EKM, Wittenberga 2013*, http://prawoslawnyordynariat.wp.mil.pl/pl/1_306.html (27.10.2015).
- BULGAKOW S., *Prawosławie. Zarys nauki Kościoła prawosławnego*, tłum. H. Pa-procki, Warszawa – Białystok 1992.
- CHARKIEWICZ J., *Rozmowy o życiu i Cerkwi. Z metropolitą warszawskim i całej Polski Sawą rozmawia Jarosław Charkiewicz*, Warszawa 2013.
- CLEMENT O., *Prawda was wyzwoli. Rozmowy z patriarchą ekumenicznym Bartłomiejem I*, tłum. J. Dembska, M. Żurowska, Warszawa 1998.
- Informacja o Olimpiadzie Prawosławnej Wiedzy Religijnej – edycja 2014/2015*, <http://prawoslawie.uwb.edu.pl/pl/cms/doc/index/id/2391> (27.10.2015).
- KOSTIUCZUK J., *Ekumenizm w dobie współczesnych wyzwań*, w: TENŻE, *O tajemnicy zbawienia*, Białystok 2013.
- KOSTIUCZUK J., *Problem tożsamości szkoły*, w: TENŻE, *O tajemnicy zbawienia*, Białystok 2013.
- Kurs języka angielskiego 2015*, <http://cieplice.cerkiew.pl/pl/cms/doc/index/id/4508> (27.10.2015).
- LEŚNIEWSKI K., *Ekumenizm w czasie. Prawosławna wizja jedności w ujęciu Georges'a Florovsky'ego*, Lublin 1995.
- LONDZIN M., *Skarbonka diakonijna*, <http://diakonia.org.pl/materialy/dodatek-diakonijny/nr-12-luty-1998/skarbonka-diakonijna-2/> (22.10.2015).
- MASALSKI M., *Konsultacje diakonijne Białystok – Elk*, <http://eleos.pl/konsultacje-diakonijne-bialystok-elk/> (22.10.2015).
- OSIPOW A., *Droga rozumu w poszukiwaniu prawdy. Teologia zasadnicza*, Warszawa 2011.
- POLSKI AUTOKEFALICZNY KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY, *Podstawa programowa i program nauczania religii prawosławnej*, Warszawa 2012.
- ŚLIWA T., *Dzieje podziałów i dążeń zjednoczeniowych*, w: W. HRYNIEWICZ, J.S. GAJEK, S.J. KOZA (red.), *Ku chrześcijaństwu jutra. Wprowadzenie do ekumenizmu*, Lublin 1996, s. 269–282.

Wigilijne Dzieło Pomocy Dzieciom. Kup świecę i pomagaj, <http://www.poranny.pl/wiadomosci/bialystok/art/5555310,wigilijne-dzielo-pomocy-dzieciom-kup-swiece-i-pomagaj,id,t.html> (22.10.2015).

ХОМЯКОВ, А., *Полное собрание сочинений*, т. II, Москва 1886.